

О ТУРЦИЗМИМА У ПУТОПИСУ АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА ИЗ 1734. ГОДИНЕ

Путопис *Поклоњеније гробу Господњу* Андреја Петковића из 1734. године, пронађен у румунском делу Баната, фототипски је издат 2008. године у Темишвару. Досадашња испитивања језика овог списа указују на висок удео народних особина у односу на српскословенске и рускословенске, што је и разумљиво, имајући у виду жанр коме текст припада. Оквири жанра свакако су утицали и на избор лексике, те је у том смислу могуће издвојити неколико лексичких слојева. Основни циљ овога рада биће издвајање и анализа турцизама у путопису Андреја Петковића (фонетска, творбена и семантичка), с освртом на стање у нешто старијем путопису Јеротеја Рачанина из 1727. године.

Кључне речи: *Поклоњеније гробу Господњу*, путопис, српски народни језик, шумадијско-војвођански дијалекат, лексика, турцизми.

1. Путопис *Поклоњеније гробу Господњу* Андреја Петковића из 1734. године, захваљујући господину Стевану Бугарском, фототипски је издат 2008. године у Темишвару (Петковић, 2008). Ради се о споменику који потиче из румунског дела Баната, а његов аутор, хаџија Андреј Петковић, највероватније је учитељ пореклом из југоистичног Баната, како показују досадашња истраживања графиције, ортографије (Јовић, 2016), као и фонетских одлика овога дела (Јовић, 2013).³

1.1. Српски путописи из XVII и XVIII века спадају, иначе, у дела писана претежно на народном језику (Павић, 1991: 89; Грицкат, 1976: 299). У том смислу ни путопис Андреја Петковића не чини изузетак. Разматрајући фонетске одлике *Поклоњенија* Андреја Петковића, Надежда Јовић указује на врло висок удео особина у духу српског народног језика у поређењу са

¹ irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад је урађен у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Опширније о историјату и изгледу овога рукописа в. у радовима: Јовић, 2014: 145-146. и Цветковић Теофиловић, 2015: 479-480.

српскословенским и рускостловенским, а од специфичнијих црта банатских говора, тј. његовог тамишког дела издваја облик *тороњ* као позајмицу из мађарског, мешање префикса *пре-* и *при-* (*превукоше, преближи*), губљење вокала (*коњама*), изједначавање и мешање африката (*ђамија, оча*), као и промену *љн у јн* (*у дојнему крају*) (Јовић, 2013: 262).

1.2. И. Грицкат српске путописе из XVII и XVIII века сматра драгоценим материјалом за дијалектолошка проучавања, а нарочито за издвајање „војводинизама” (Грицкат, 1976: 299). Овога пута у путопису Андреја Петковића пажњу је привукао велики број позајмљеница, као нпр. из мађарског (*аков, варош, ланац*),⁴ или немачког језика (*мачка, у значењу сидро, грош*), а посебно турског за које је општеприхваћен термин *турцизми*.

2. Турцизми, иначе, представљају значајан лексички слој у подсистему позајмљеница јер спадају у најбројније позајмљенице у српском језику (Ђинђић, 2013: 14).

Утицај турског језика на друге балканске језике био је најинтензивнији у време Османског царства и највећи број позајмљеница из турског потиче управо из тог периода, тј. од краја XIII до почетка XX века (Петровић, 2012: 10).

2.1. Проучавање турцизама у српскохрватском језику има дугу традицију.⁵ Већина радова до 1993. године базира се на грађи из стандардног српскохрватског језика и стандардних лексикографских приручника, а тек деведесетих година прошлог века почело је интересовање за проучавање турцизама из српскохрватских дијалеката (Петровић, 2012: 11–12). Озбиљније изучавање турцизама у споменицима предвуковског доба готово да није ни започето а једини познати рад који скреће пажњу на овај проблем је рад Снежане Петровић „О значају проучавања турцизама из предвуковског периода на материјалу *Старих српских записа и натписа* Љ. Стојановића” (Петровић, 2013). У том смислу издвајамо следеће запажање С. Петровић:

„Турцизми посведочени у књижевно-историјским списима из предвуковског времена у српском језику значајни су као документ о најранијим писаним поменима ових позајмљеница, али и за проучавање хронологије и историје језичких и културно-цивилизацијских контаката Срба и Турака током владавине Османског царства на простору Балкана” (2013: 392).

⁴ Поред већ наведеног *тороњ*.

⁵ О томе види детаљан преглед објављених студија и лексикографских приручника, којих има близу 250 до 1993. године у раду: Петровић, 1993. С. Петровић истиче да се број публикација о турцизмима од 1993. године, па до 2012. године, увећао бар за још стотину (Петровић, 2012: 10–11). Уп. са историјатом проучавања турцизама у раду: Ђинђић, 2013: 7–9.

2.2. Отуда је основни циљ овога рада издвајање турцизама и њихово презентовање у виду речника на материјалу путописа Андреја Петковића из 1734. године. Биће дат и осврт на одређене фонетске и творбене карактеристике ове групе речи, а посебна пажња биће посвећена и сагледавању овог значајног слоја позајмљеница у културно-историјској перспективи.

3. Речник који следи садржи укупно 42 одреднице, које су транскрибоване и уазбучене. Притом је важно напоменути да су као турцизми посматране све речи преузете из турског језика непосредно или посредно, без обзира на њихово дубље порекло (уп. Петровић, 2012: 10). У речнику је сваки турцизам представљен као самостална одредница, која је дата болдираним словима. Уз одредницу је наведена граматичка информација, затим дефиниција значења, а потом следи потврда са подацима о страни и реду у рукопису. У наставку се затим налази податак о пореклу речи, као и турски еквивалент, преузет из речника А. Шкаљића.

ада f. ‘речно острво’: та € ада ...700.. мнла | ширине 12/5–6; од тур. *ada* (Шкаљић, 1966: 69).

арач m. ‘врста пореза’: що даю арачь | твркомь 8/14–15; од тур. *haraç* (Шкаљић, 1966: 312).

Асан-пашина Паланка f. ‘данашња Смедеревска Паланка’: доџосмо 8 варошъ | зовелн асанъ пашинна паланка 3/12–13; од тур. *Hasan* и *paşa* (Шкаљић, 1966: 316, 511).

ација m. ‘онај који је ишао на поклоњење Христовом гробу у Јерусалиму’: ..12.. ациа 10/12, и прици двхъ свети и разделн аџи|аџи тогда 42/6–7⁶; од тур. *haci* (Шкаљић, 1966: 296)

басамак m. ‘степеница’: столь ѿ зелена мермера | савь оокло ншаранъ висине ..5 басамака 6/16–17; од тур. *basamak* (Шкаљић, 1966: 121).

беден m. ‘зид тврђаве; тебели зид око утврђеног града’: на брѣв кодъ бедена ѿ кзда св | грци градъ нзкаан 8/9–10;⁷ од тур. *beden* (Шкаљић, 1966: 128).

Демир капија f. ‘Просек, клисура Вардара између Тиквешке котлине на северу и Бојмије на југу’: доџосмо | на демиръ капию и тѣ гледасмо како € | ка-

⁶ Н. Јовић наводи да се *ћерв* у гласовној вредности *џ* пише у два случаја: аџи|аџи 42/6–7 и аџина 8/13, али изгледа омашком, будући да је у првом примеру грешка исправљена па је преко *ћерва* написано *џ*. Међутим, појава може имати подлогу и у матерњем говору Андреја Петковића (Јовић, 2016: 155). В. т. 4.1.4. у овом раду.

⁷ У Банату такође *беден* (Ивић и др., 1994: 408).

мене прес/е/цано како за една кѣѣ | висне кѣда е пѣть 5/2–5; од тур. *Demir Kapi* (Шкаљић, 1966: 211).

дирек-ступ м. ‘стуб, стожер’: 10 дирек | ствѣпова ѿ мермера бела 27/1–2; од тур. *direk* (Шкаљић, 1966: 219).

долап м. ‘непомични орман са полицама, причвршћен за зид или узидан у зиду’: нма долапъ н 8 немѣ | есѣ свѣте дощи 33/22–34/1; од тур. *dolap* (Шкаљић, 1966: 222).

дувар м. ‘зид’: како се наслонила на | дѣвар те се дѣвар | влегаѣ 48/8–10; од тур. *duvar* (Шкаљић, 1966: 230).

зејтин м. ‘маслиново уље’: та е мас/л/инна (sic.) н саде снро|ѣа н родн зејтинъ 22/21–22; од тур. *zeytin* (Шкаљић, 1966: 650).

ибрик м. ‘бакрени суд за воду са уским грлом, на коме је купаст поклопац, са дугим носачем; може бити и од сребра или злата’: еданъ носн легень | а дрѣгн пешкнрѣ н нбрнкъ 23/18–19; од тур. *ibrik* (Шкаљић, 1966: 338–339).

јексер м. ‘клинац, чавао’: часни крстѣ са ексерн (sic.) н са тн|тломъ н са трновидъ венцеѣмъ 36/5–6, н видн анѣла држаше чашѣ н крстѣ са | са ексерн н са копн-еѣмъ 45/1–2; од тур. *ekser* (Шкаљић, 1966: 266).

казан м. ‘велики бакрени котао који има са стране ручке за ношење’: ѿтѣдѣ придосѣо | гледати казане царнице елене н квѣне | цѣо е готовила еѣо мансторомъ 48/19–21; од тур. *kazan, kazğan* (Шкаљић, 1966: 403).

капија f. ‘врата’: н придосѣо на давндовѣ | капнѣ г[лаго]лемн портѣ палате | давндовн 20/3–5, кран капне 20/5; од тур. *kapi* (Шкаљић, 1966: 393).

конак м. ‘преноћиште, ноћиште’: ѿтѣдѣ се вратисѣо | ва конакѣ свон 8–9/18–1; од тур. *konak* (Шкаљић, 1966: 414).

кубе п. ‘свод, купола’: 8 средн велике цркѣе нма кубе високо 34/7; од тур. *kubbe* (Шкаљић, 1966: 421).

кула f. ‘утврда у тврђави; камена зграда која место прозора има пушкарнице подешене за одбрану од навале’: пѣна кула стрѣла 21/6; од тур. *kule* (Шкаљић, 1966: 623).

леген м. ‘лавор за умивање’: еданъ носн легень | а дрѣгн пешкнрѣ н нбрнкъ 23/18–19; од тур. *legen* (Шкаљић, 1966: 433).

мердевине f. pl. ‘стубе, степенице’: н пакн идѣш надѣсно наѣш|ѣ мердевинѣ доле 8 пештерѣ басмаѣа 13 35/21–22; од тур. *merdiven* (Шкаљић, 1966: 459).

мермер м. ‘мрамор’: 10 дирек | ствѣпова ѿ мермера бела 27/1–2; од тур. *mermer* (Шкаљић, 1966: 460).

муселим м. ‘обласни управитељ’: онан миселнимъ шо насъ | прати ѿ ремле до нерсалнима | даде конма зобъ 19/16–18; од тур. *müsellim* (Шкаљић, 1966: 477).

оца м. ‘муслимански свештеник’: ѿца на подне вика 13/16; од тур. *hoca*, *hase* (Шкаљић, 1966: 332)⁸

панцирли adj. indekl. ‘попут панцира; непробојан’: пена панцирли | кошва и капа и пшке фитлача 21/7–8; позајмљеница из немачког са тур. суфиксом *-ли* (уп. Клајн 2007: 883).

пара f. ‘новчић’: н тѣ падрисмо по еднѣ парѣ 5/19–20; од тур. *para* (Шкаљић, 1966: 510).

паша м. ‘титула високих достојанственика и војних лица осим у духовној хијерархији’: бѣс се сваднѣ ‘2’ | пашѣ 16/6–7; од тур. *paşa* (Шкаљић, 1966: 511).

пенцер м. ‘прозор’: на толѣ пенцѣрѣ 21/11–12, внше ти пенцѣра 27/7; од тур. *pencere* (Шкаљић, 1966: 515).

пешкир м. ‘убрус’: ѣданъ носн легень | а дрѣгн пешкирѣ и нѣрникъ 23/18–19; од тур. *peşkir* (Шкаљић, 1966: 517).

сандук м. ‘дрвени ковчег, шкриња’: н ндаю кано ‘3’ сандѣка ѿ камѣна | внше стѣпова 6/6–7; од тур. *sandık* (Шкаљић, 1966: 548).

сат м. ‘сат, час’: далеко ѣрвсалнимъ ѿ нафѣ ‘12’ ‘3’ | сатн хода 16/8–9,⁹ н то ѣ далеко ѿ ремле ‘1’ сатѣ 18/8; од тур. *saat* (Шкаљић, 1966: 542).

тас м. ‘врста металне посуде за прикупљање прилога у цркви’: нда | тасѣ сребрнѣ 7/14–15; од тур. *tas* (Шкаљић, 1966: 601).

тескера f. ‘исправа, потврда’: н тан данъ ѣ/зѣ/слю тескерѣ | говорѣн ѣдѣлѣ 24/4–5; од тур. *tezkerе* (Шкаљић, 1966: 614).

топуз м. ‘буздован’: пакн ѣданъ тѣрчннѣ | ѣдарно топузомѣ 6/7–8; од тур. *topuz* (Шкаљић, 1966: 620).

ћемер м. ‘свод’: горе ѣ ћемѣрѣ | исписанн пророци сѣѣ златомѣ 39/19–20; од тур. *ketер* (Шкаљић, 1966: 188).

⁸ У овом примеру Петковић глас *ц* бележи графијом *ч*. Ова потврда, као и случајеви писања *ћерва*, који иначе има гласовну вредност *h/ћ*, у гласовној вредности *ц*, могу указивати на несигурност у употреби гласова *ћ/ч* и *ћ/ц* (Јовић, 2016: 155). Изједначавање африката је, иначе, особина банатских говора (Ивић и др., 1994: 313), а у вези с тим в. и т. 4.1.4. у овом раду.

⁹ У вези са изразима за мере у путопису Андреја Петковића в. у раду: Цветковић Теофиловић, 2015.

Һуприја f. ‘мост’: преџ гециманнџмъ | нма Һвпрна каменнта 46/9–10; од тур. *köprü* (Шкаљић, 1966: 200).

Һуприлија f. ‘турско име за Велес’: в варошь | зовеџн Һвпрлана 4/16–17¹⁰; од тур. *Köprülü* (Шкаљић, 1966: 200).

Ферман m. ‘султанова наредба, царска заповест’: те показа скон Фермань 11/11; од тур. *ferman* (Шкаљић, 1966: 280).

Фитиљача f. ‘врста пушке која се активира уз помоћ фитиља’: пвна панцнрлн | кошъла н капа н пшкџ Фитнлача 21/7–8; од тур. *fitil* (Шкаљић, 1966: 284).

хан m. ‘зграда, кућа која служи за свратиште и преноћиште путника’: доџосмо | в хань зовеџн масџрнца 4/10–11, в вранскн хань 4/13; од тур. *han* (Шкаљић, 1966: 309).

Чауш-манастир m. ‘неки манастир у околини Солуна’: доџосмо в чавшь | манастирь на врдъ кодъ бедена 8/8–9; од тур. *çavuş* (Шкаљић, 1966: 166–167).

ченгел m. ‘гвоздена кука’: превъкоше пакн на ченгелъ 12/14; од тур. *çengel* (Шкаљић, 1966: 171).

цамија f. ‘муслиманска богомоља са једним или више минарета’: н тџ нма една ца/џ/на | тџрска 20/8–9,¹¹ тџрскн џамна нма 30 8/13; од тур. *cami* (Шкаљић, 1966: 232).

4. Фонетске одлике забележених турцизама

4.1. Ограничен корпус пружио је могућност за проналажење и испитивање следећих фонетских особина: иницијално *j* у именици *јексер*, губљење сугласника *x* у иницијалном положају, сугласник *џ*, судбина два пара африката и изворно *n* у речи *беден*.

4.1.1. Присуство *j* у именици *јексер*

У *Поклоњенију* Андреја Петковића лексема *јексер* јавља се укупно три пута (поред потврда наведених уз одговарајућу одредницу и у примеру: естъ место гдн св ковалн | ексерџ 28/20–21). Под одредницом *ексер* Шкаљић даје и облик *јексер* у загради (Шкаљић, 1966: 266). Присуство *j* у *јексер* за проучаваоце банатских говора доказ је да се *секундарно j* не јавља само у хијату (Ивић и

¹⁰ Разматрајући одлике графије и правописа путописа Андреја Петковића, Н. Јовић истиче да се на крају речи ретко употребљава лигатура џ, док је знатно чешће писање л иза вокала у вредности *ja* (Јовић, 2016: 153).

¹¹ Јовић овај пример наводи као једну од потврда за скраћивање речи натписивањем слова под покривалом (Јовић, 2016: 159).

др., 1994: 326). Притом је скренута пажња на мишљење Душана Јовића да *j-* у *јексер* може потицати и из једне варијанте турског изговора почетног *e-*, нарочито ако је реч примљена од представника цариградског дијалекта (Ивић и др., 1994: 326).

4.1.2. Сугласник *x*

4.1.2.1. Сугласник *x*, који је нестабилан и у неким турским дијалектима¹² (Петровић, 2012: 335, ф. 79), губи се у иницијалној позицији у следећим примерима: *арач*, *аџија*, *оџа* и *Асан-пашина Паланка*, а на прва три указује и Н. Јовић (2013: 258).¹³

4.1.2.2. У банатским говорима *x* се факултативно чува¹⁴ „тамо где има подршку почетног предвокалског положаја, а обично и акцента на вокалу који следи” (Ивић и др., 1994: 341).¹⁵

4.1.3. Сугласник *ф*, који се иначе чува у позајмљеницама,¹⁶ забележен је у примерима *ферман* и *фитиљача*.¹⁷

4.1.4. Изједначавање и мешање африката је фонетска појава која одликује периферијске говоре. Неразликовање два пара африката карактерише и неке говоре Срба у Румунији, као нпр. у Дињашу и Темишвару, што представља утицај румунског језика (Ивић и др., 1994: 315). Међу турцизмима у путопису Андреја Петковића посебну пажњу завређују две потврде у којима ипак са сигурношћу не можемо тврдити да се одражава горепоменућа фонетска особина: *ђамија* и *ађијами*, будући да су забележене и са *и* (*аџија* чак 7 пута).¹⁸

¹² М. Ђинђић истиче да је српскохрватски језик усвојио из османског књижевног језика мали број речи, које се углавном односе на званичне називе Османског царства и на термине исламске религије, док већина турцизама вуче дијалекатско порекло (Ђинђић, 2013: 11). Отуда није увек сигурно да ли је неки од турцизама преузет без *x* или је оно накнадно у српском говору изгубљено (Петровић, 2012: 335).

¹³ Уп. са именицом *хан* са очуваним иницијалним *x*.

¹⁴ Његов изговор ту варира „од веларног *s* ослабљеном фрикцијом преко фарингалног до просте аспирације” (Ивић и др., 1994: 334).

¹⁵ Румунски банатски говори познају *x* „под условима сличним онима у српскохрватским говорима Баната” (Ивић и др., 1994: 341).

¹⁶ Широки спектар позајмљеница са сугласником *ф* у банатским говорима дат је у раду: Ивић и др., 1994: 349–350. Банатски говори, иначе, спадају у области где је „консонант *ф* сразмерно дубље укоревен него у појединим другим српским екавским говорима” (Ивић и др., 1994: 351).

¹⁷ Уп. са другим позајмљеницама у путопису Андреја Петковића у којима се такође овај глас чува забележеним у раду Н. Јовић (2013: 259).

¹⁸ В. коментар у фуснотама бр. 6 и 8 у овом раду.

4.1.5. Изворно *н* налазимо у речи *беден*, што је забележено и у говорима Баната (Ивић и др., 1994: 408).¹⁹

5. Творбене одлике забележених турцизама

5.1. У овом делу рада биће речи о најзначајанијим суфиксима који учествују у грађењу забележених турцизама у не баш богатом материјалу за ову врсту анализе.

5.1.1. Суфикс *-ија*

Са овим суфиксом забележене су лексеме *ација*, *капија*, *ћуприја* и *цамија*.²⁰

5.1.2. Суфикс *-лија*

Забележен је у лексеми *Ћуприлија*.²¹

5.1.3. Суфикс *-ача*

Са овим суфиксом регистрована је једна лексема: *фитиљача* (пушка).²²

5.1.4. Суфикс *-ли*

Посебно је интересантан са становишта творбе хибрид *панцирли*.²³ Ради се о позајмљеници из немачког језика са турским суфиксом *-ли*.²⁴

¹⁹ Н. Јовић ову појаву бележи у вези са општештокавским променама у сугласничким групама у тексту *Поклоњенија* (2013: 261).

²⁰ Формирање овог суфикса С. Петровић доводи у везу са непоштовањем правила вокалне хармоније турског језика, што је особина карактеристична и за неке турске говоре (Петровић, 2012: 342-343). Клајн, уважавајући мишљење П. Скока, истиче да завршетак *-ија* имају многи турцизми, али да се ту не ради о правом суфиксу већ о додатку *-ја* од *-и*, како би те речи могле ући у наш деклинациони систем (Клајн, 2003: 80).

²¹ У дословном преводу: 'онај што има мост', тј. град са мостом (Шкаљић, 1966: 200). П. Радић наводи да овај суфикс потиче од турског суфикса *-ли*, који је придевски суфикс (Радић, 2001: 34-61).

²² Клајн наводи лексему *фитиљача* међу изведеницама са суфиксом *-ача* али у значењу 'лампа с фитиљем' (Клајн, 2003: 66).

²³ Српски књижевни језик предвуковског доба потврђује знатно присуство турцизама, укључујући и низ турских суфикса у хибридним образовањима. С обзиром на културно поднебље на којем се највећим делом развијала предвуковска књижевност, разумљиво је да се у хибридним образовањима могао наћи већи број мађарских и немачких основа (Радић, 2001: 132-133). Уп. у *Великом речнику страних речи и израза: панцир и панцирни* (Клајн, 2007: 883).

²⁴ П. Радић наводи да је суфикс *-ли* у предвуковској књижевности имао нешто шире домете него данас (Радић, 2001: 95). И поред учешћа нетурских основа непроменљив карактер образовања са суфиксом *-ли* и њихово претежно фолклористичко обележје онемогућили су њихову ширу заступљност у творбеном систему српског језика (Радић, 2001: 96).

6. Тематске скупине

Према семантици турцизми из путописа Андреја Петковића разврстани су у тринаест тематских скупина:²⁵

6.1. Географски и слични појмови: *Асан-пашина Паланка, Демир капија, Ћуприлија и Чауш-манастир*;

6.2. Природа и околина: *ада*;

6.3. Кућа, покућство, окућница, грађевине, објекти: *басамак, дирек-стун, долап, дувар, ибрик, јексер, казан, капија, конак, леген, мердевине, пенџер, пешкир, сандук, ћемер, хан, ченгел*;

6.4. Државна администрација; управа; титуле: *муселим, паша, тескера, ферман*;

6.5. Оружје: *панџирли-кошуља, топуз, пушка фитиљача*;

6.6. Грађевине, објекти различитих намена: *беден, кубе, кула, ћуприја*;

6.7. Црквене посуде: *тас*;

6.8. Религија: *аџија, оџа, џамија*;

6.9. Порез, порески систем: *арач*;

6.10. Време: *сат*;

6.11. Материјал: *мермер*;

6.12. Новац: *пара*;

6.13. Јело и пиће: *зејтин*.

Као што се види из приложеног, најбројнија тематска скупина јесте она за означавање *куће, покућства, окућнице и објеката и грађевина везаних за кућу*. Иако је реч о врло специфичном жанру, са јасно одређеним принципима и шаблонима, поље *кућа, покућство, окућница, грађевине, објекти* са највећим бројем турцизама у нашем материјалу јесте једно од поља у којима је турски језик извршио најснажнији утицај у српском језику уопште и у коме су се турцизми најдуже одржали (Ђинђић, 2013: 96).

²⁵ Уп. са сличним класификацијама у радовима: Петровић, 2012: 351-356; Ђинђић, 2013: 82-95.

7. Закључне напомене

7.1. У овом раду у виду речника представљени су турцизми, укључујући и поједине географске називе, који су издвојени у путопису Андреја Петковића из 1734. године са тла румунског дела Баната, с циљем да се да скроман допринос проучавању лексема из турског језика у делима из претходних књижевноисторијских епоха, што би у крајњем случају могло да резултира стварањем историјског речника турцизама у српском језику који још увек не постоји (Петровић, 2013: 397).

7.2. Турцизми су анализирани са фонетског, творбеног и семантичког аспекта, како је то и уобичајено у радовима овакве врсте, у мери у којој је то грађа омогућавала. На фонетском и творбеном плану често се одражавају особине турских дијалеката преко којих су и остваривани међујезички контакти (*ј* у именици *јексер*; наставак *-ја* уз турско *-ли* као вид нарушавања вокалне хармоније турског језика у лексеми *Ћуприлија*). На семантичком плану показало се да је доминантан утицај турски језик оставио, пре свега, у именовању појмова везаних за *кућу*, *покућство*, *окућницу* и сл. (*басамак*, *дирек-ступ*, *долап*, *дувар*, *ибрик*, *јексер*, *казан*, *капија*, *конак*, *леген*, *мердевине*, *пенџер*, *пешикир*, *сандук*, *ћемер*, *хан*, *ченгел*), док одмах за овом следи тематска скупина за означавање *грађевина* и *објеката различитих намена* (*беден*, *кубе*, *кула*, *ћуприја*).

7.3. Свакако је од значаја напоменути да све забележене одреднице у речнику нису заступљене подједнако у проучаваном материјалу, што је условљено, пре свега, тематиком текста. Од 42 различите лексеме, најчешће се јавља реч *конак* – 14 потврда, затим следи именица *мермер* – 13 потврда, потом *басамак* са 10, *ација* – 8, *пенџер* – 7, *кубе* – 5, *сат* – 4, *капија* – 4 итд.²⁶

7.4. Када је реч о Путопису Јеротеја Рачанина из 1727. године потврђени су следећи турцизми из нашег корпуса: *ада* (ЈР, 1727: 33), *арач* (ЈР, 1727: 2), *ација* (ЈР, 1727: 15), *басамак* (ЈР, 1727: 11), *беден* (ЈР, 1727: 22), *дирек* (ЈР, 1727: 6, 28), *духар* (ЈР, 1727: 4), *зејтин* (ЈР, 1727: 11–12), *конак* (ЈР, 1727: 1), *кубе* (ЈР, 1727: 20), *мермер* (ЈР, 1727: 8), *оџа* (ЈР, 1727: 4), *паиша* (ЈР, 1727: 21), *пенџер* (ЈР, 1727: 17), *сат* (ЈР, 1727: 26), *ћемер* (ЈР, 1727: 10, 26), *хан* (ЈР, 1727: 34) и *џамија* (ЈР, 1727: 4), тј. има осамнаест заједничких лексема, што износи готово педесет процената.

²⁶ Интересантно истраживање у савременом српском језику спровела је М. Ђинђић, при чему је утврдила да су лексеме *сат* и *капија* изузетно данас фреквентне (2013: 20), а за њима мало заостају *конак* (2013: 22) и *мермер* (2013: 23). Као ниско фреквентне лексеме које припадају пасивном лексичком фонду, а које се јављају и у нашем материјалу, забележене су речи *ченгел* и *пенџер* (2013: 41, 44).

7.4.1. Јасне жанровске одлике путописа Андреја Петковића и Јеротеја Рачанина, односно устаљени начин описивања посете Светим местима, нашао је одраза и у домену лексике, тј. употреби овде разматраног слоја подсистема позајмљеница.

7.5. Интересантно је да је у *Грађи за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)* В. Михајловића потврђено тридесет и четири турцизма из *Поклоњенија* Андреја Петковића, док лексеме: *панџирли*,²⁷ *пара*,²⁸ *тескера*²⁹ и *фитиљача*³⁰ нису забележене, као ни четири властите именице (Михајловић, 1972; Михајловић, 1974). Од тридесет и четири лексеме десет је документовано грађом млађом од текста путописа Андреја Петковића из 1734. године: *кула* (1735), *леген* (1753), *мердевине* (1774), *муселим* (1774), *оца* (1784), *сат* (1774), *тас* (1768), *топуз* (1841), *ферман* (1752), *ченгел* (1754) (Михајловић, 1972; Михајловић, 1974).³¹

7.6. Иако је до сада објављен велики број радова о турцизмима различитог обима, њихово проучавање у документима из ранијих књижевноисторијских периода развитка српске културе, пре Вукове реформе, још увек представља широко неистражено поље, нарочито ако се има у виду почетак примања овог значајног слоја позајмљеница у српском језику од XIV века. У сваком случају, путопис Андреја Петковића из 1734. године помера бар неке досад познате границе.

Извори

ЈР: Рачанин, Јеротеј, *Путњаштвије кь граду Јерусалиму Јерооѳея, џеромонаха рачанинскога*. <<http://istorijabalkana.yuku.com/topic/29/Jerotej-Raanin-16xx17xx#.VDk-2tIW3Ni>>. 11. 10. 2014.

Петковић, 2008: А. Петковић, *Поклоњење гробу господњем 1734*. Приредио Стеван Бугарски. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

²⁷ Забележена је, међутим, лексема *панџир* са првом потврдом из 1741. године (Михајловић, 1974: 449). Уп. са придевом *панџирли* у примерима из народне поезије у РЈАЗУ IX: 613.

²⁸ У РЈАЗУ IX: 636 стоји да се потврда „није нашо из времена прије XIX вијека”.

²⁹ Именица је потврђена у РЈАЗУ XVIII: 237.

³⁰ Регистрована је само именица *фитиљ* са најстаријом потврдом из 1748. године (Михајловић, 1974: 689). У значењу ‘врста пушке која се активира уз помоћ фитиља’ лексема *фитиљача* није присутна ни у РЈАЗУ, док уз реч *фитиљ* стоји: „од XVII вијека” (РЈАЗУ III: 59).

³¹ Поједини турцизми, међутим, примљени су знатно раније. Уп. са именицом *кула*, која према Даничићу долази у XIV веку (РЈАЗУ V: 767).

Литература

- Грицкат, 1976: И. Грицкат, Језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века. Београд: *Зборник историје књижевности*, књ. 10, 297–322.
- Ђинђић, 2013: Ђинђић, Марија, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*.
<<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:9458/bdef:Content/get>>. 13. 10. 2015.
- Ивић и др., 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник, XL. Београд: САНУ и Институт за српски језик.
- Јовић, 2013: Н. Јовић, Фонетске одлике путописа Андреја Петковића из 1734. године. Ниш: *Годишњак за српски језик*, 13, 251–262.
- Јовић 2016: Н. Јовић, О графици и правопису путописа Андреја Петковића из 1734. године. Ниш: *Годишњак за српски језик*, 14, 145–163.
- Клајн, 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Прилози граматици српског језика II. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Клајн, 2007: И. Клајн, *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Михајловић, 1972: Велимир, Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*. I том (А – Љ). Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Михајловић, 1974: В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*. II том (М – Ш). Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Павић, 1991: М. Павић, *Историја српске књижевности 2. Барок*. Београд: Досије, Научна књига.
- Петровић, 1993: С. Петровић, Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVI/2, 71–127.
- Петровић, 2012: С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору. На материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемериќића*. Монографије 16. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Петровић, 2013: С. Петровић, О значају проучавања турцизама из предвуковског периода на материјалу *Старих српских записа и натписа Љубомира Стојановића*. Београд: *Јужнословенски филолог*, XLIX, 391–399.
- Радић, 2001: П. Радић, *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ 17. Уредник академик Милка Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

Цветковић Теофиловић, 2015: И. Цветковић Теофиловић, Изрази за мере у путопису Андреја Петковића из 1734. године. Темишвар – Ниш: *Исходишта*, 1, 479–487.

Шкаљић, 1966: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: [Svjetlost].

Ирена Р. Цветкович Теофилович

О ТУРЦИЗМАХ В ХОЖДЕНИИ АНДРЕЯ ПЕТКОВИЧА 1734 ГОДА

Резюме

Хождение *Поклоњеније гробу Господњу (Поклонение гробу Господнему)* Андрея Петковича 1734 года, обнаруженное в румынской части области Банат, факсимильно опубликовано в 2008 году в Темишваре. Предыдущие исследования языка этой записи указывают на высокую долю народных особенностей по отношению к серпскославянским и древнерусским текстам, что вполне объяснимо, учитывая жанр, к которому текст относится. Рамки жанра, безусловно, также повлияли и на выбор лексики, и в этом смысле можно выделить несколько лексических слоев. Основной целью настоящей работы является выделение и анализ турцизмов в хождении Андрея Петковича, с учетом состояния в чуть старшем хождении Ерофея Рачанина 1727 года.

Ключевые слова: *Поклоњеније гробу Господњу (Поклонение гробу Господнему)*, хождение, сербский народный язык, шумадийско-воеводинский диалект, лексика, турцизмы.